

Ο ΝΟΥΜΑΣ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΧΡΟΝΙΑ Κ'.

ΦΕΒΡΑΡΙΟΣ 1927

ΤΕΥΧΟΣ 2 (771)

{Τοι δώδεκας πρ βίχο
Ταυν Τάυν πρ
δ. Κ. Καραγιάννης

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΥΣΗΣ

Ἡ ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Α΄.

Στις 23 τοῦ Νοέμβρη 1901 πέθανε σ' ἓνα σπίτι τῆς ὁδοῦ Οἰκονόμου ἀριθ-
15, στὸ πατρικὸν τοῦ σπῆτι, ὁ Γιάννης Καμπύσης, καὶ τὴν ἄλλη μέρα, στίς 24
τοῦ Νοέμβρη, ἡ «Ἐστία» δημοσίευε στὴν πρώτη στήλη τῆς πρώτης σελίδας
τῆς τὸ ἀκόλουθο ἐνυπόγραφο ἀρθρο μου :

ΕΝΑΣ ΝΕΚΡΟΣ

Ἐνας ἐργάτης τῶν γραμμάτων, ἓνας σκλάβος τῆς Τέχνης, ἓνας
ἐραστὴς ἐνθερμος τοῦ αἰωνίου Καλοῦ, ἀπέθανε χθές. Ὁ Γιάννης
Καμπύσης.

Φιλόλογος καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ὄχι ἀερολόγος ἀλλὰ
μελετημένος. Ὅχι ἐπιπόλαιος, ἀλλὰ βαθύς. Ὅχι ἐπαίτης τῶν ἐφημέρων
χειροκροτημάτων, ἀλλὰ διαλαλητῆς στεντόρειος τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ
Ἀληθινοῦ.

Ἄν ἤθελε δάφνας, θὰ τὰς ἔδραπε. Ἄν ἐξήτει θύρσους διὰ νὰ κο-
σμήσει τὴν σεμνὴν κεφαλὴν του, δὲν θὰ ἐδυσκολεύετο νὰ τοὺς περισυλ-
λέξει ἀπὸ τὰς ρύμας καὶ τὰς ἀγυῖας. Μόνον ἓνα βῆμα ὑποχώρησεος νὰ
ἔκαμνε καὶ οἱ ἀγοραῖοι διαφνώνες θὰ τοῦ παρεχωροῦντο ἀμέσως. Ἀπέ-
κρουεν ὅμως ἡ εὐγενὴς καὶ μεγαλόφρων ψυχὴ του τὴν εὐκολὴ δόξαν.
Τὸ σπουδαστήριόν του ἦτο ὁ κόσμος του, καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐκλεκτῶν
τὸ ὄνειρόν του. Διὰ τὴν Τέχνην ἔζησε, καὶ μέχρι τῆς τελευταίας του
στιγμῆς ἔμεινε καθηλωμένος σ' αὐτήν.

Ὁ γλωσσικὸς φανατισμὸς του — φανατισμὸς ἐκ πεποιθήσεως, ἔστω
καὶ ἐκ στρεβλῆς ἀντιλήψεως, — τοῦ ἔκαμε πολλοὺς ἐχθρούς. Ἐχλευά-
σθη ὅσον κανεὶς ἄλλος ἐκ τῶν γραφόντων. Ἄλλ' εἶμαι εἰς θέσιν νὰ
γνωρίζω ὅτι ὅλ' οἱ χλευάζοντες αὐτὸν δὲν ἔπαυσαν νὰ τὸν ἐκτιμοῦν, καὶ
ὅλ' οἱ γράφοντες, καὶ οἱ ἔχθιστα πρὸς αὐτὸν διακείμενοι, ἔχρυσαν σήμε-
ρον ἓνα δάκρυ συμπαθείας διὰ τὸν πρόωρον θάνατόν του.

Μ' ὅλον τὸν ὀλιγοχρόνιον βίον του — μόλις ἦτο εἴκοσι ὀκτὼ ἐτῶν,
— ὁ Καμπύσης ἀφίνει ἔργον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκτιμηθῇ μίαν ἡμέραν,
ὅταν οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ βιβλία ἀρχίσουν νὰ ζητοῦν τὴν ψυχὴν σ'
αὐτὰ καὶ παύσουν νὰ θαμβώνονται ἀπὸ τὸ ἔνδυμα.

Συντετριμμένος ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν ἀγαπημένου φίλου δὲν ἤμπορῶ, εἰς μνημόσυνόν του, νὰ γράψω περισσότερα. Ἡ ψυχή μου πετᾷ σ' ἓνα σπίτι, σ' ἓνα ὡς προχθὲς ἀκόμα ἤρεμο σπίτι, σ' ἓνα μαῦρο κ' ἐρειπωμένο σπίτι σήμερα, καὶ κρατῶ συντροφιά σὲ δυὸ σεβάσμιες μορφές πού σκύβουν ἀπολιθωμένες ἀπὸ τὸ μέγα καὶ σπαρακτικὸν πένθος, ἐπάνω σ' ἓνα ἔρημο γραφεῖο, — ἐπάνω σ' ἓνα ὠραῖον κόσμο, πού τὸν ἐσκέπασε γιὰ πάντα ἡ μαύρη τοῦ θανάτου καταχνιά.

Ἡ ἴδια ἐφημερίδα τὴν ἄλλη μέρα, στὴν 4η σελίδα της, δημοσίευε, μὲ τὸν τίτλο : *Ἡ κηδεῖα τοῦ Καμπύση*, τὰ λόγια τοῦτα :

«Σεμνὴ καὶ εἰς ἄκρον συγκινητικὴ ἔγινε χθὲς εἰς τὰς 2. μ. μ. ἡ κηδεῖα τοῦ τόσον προῶρος θανόντος λογίου Γιάννη Καμπύση. Συντετριμμένοι ἀπὸ τὴν λύπην οἱ συνάδελφοί του παρηκολούθησαν τὴν πένθιμον πομπὴν μέχρι τοῦ νεκροταφείου, ὅπου, ἔξ ὀνόματος αὐτῶν, ὁ κ. Κωστῆς Παλαμᾶς δι' ἐμπνευσμένων καὶ κριτικωτάτων λόγων ἀπεχαιρέτησεν αὐτόν.

Ἡ «Νέα Σκηνή», ὁ «Διόνυσος» καὶ οἱ συνάδελφοί του κατέθεσαν ἐπὶ τῆς σοροῦ του τρεῖς κλάδους φοίνικος.»

Καὶ στὴν πρώτη σελίδα της, στὴ στήλη «Φαινόμενα καὶ Πράγματα» — μιὰ στήλη πού διαβαζότανε τότε παραπολύ, — καὶ μὲ τὴν ὑπογραφή μου, «Ο Νουμάς», δημοσίευε τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦτο χρονογραφηματάκι :

Ο ΛΥΓΜΟΣ ΤΩΝ ΑΨΥΧΩΝ

Ἔρημο τὸ γραφεῖο. Ψυχὴ δὲν εἶναι μέσα. Στὴν πλαγιὴν σάλα, ξαπλωμένος στὸ φέρετρό του τὸ κατάλευκο, ὁ νεκρός. Στὸ ἀντικρυνὸ δωμάτιο ἡ Στοργή, Νιόβη πετρωμένη ἀτενίζει κατὰπληχτὴ τοῦ τελευταίου παιδιοῦ της τὴν ἀπώλεια.

Οἱ νεκρικὲς λαμπάδες καίνε. Τὸ λιβάνι σκορπáει τὸ ἄρωμά του τὸ πένθιμο στὶς ψυχὰς τὶς πονεμένες. Ἡ μούχλα τοῦ θανάτου ἔχει πνίξει κάθε κίνημα ζωῆς.

Μεσάνυχτα. Δύο τρεῖς μαυροφῶρες κρατοῦνε συντροφιά στὸ λείψανο. Μιλιά δὲν ἀκούεται. Ἡ στοργὴ μόνον, πρὸς στιγμὴν, ἐμψυχουμένη, ἀναφωνεῖ μὲ σπαραγγμόν : Πῶς θὰ τὴ βαστάξω τὴ συμφορὰ !... Πῶς θὰ τὴ βαστάξω !...

Ἄἔρημο τὸ γραφεῖο· ψυχὴ δὲν εἶναι μέσα· φῶς δὲν καίει κανένα. Λίγο φῶς μὸλις παίρνει πλάγια, ἀπὸ τὶς λαμπάδες τοῦ νεκροῦ, καὶ

λίγη ζωή, πλάγια κι αυτήν, ἀπὸ τὴν ζωὴν, τὴ βουτηγμένη στὸ πένθος.

Κι ἀρχίζουν τὰ βιβλία νὰ κλαῖνε, νὰ μοιρολογᾶνε τὸν ἀγαπημένο τους νεκρό :

— Μαζί μας ἔζησες, μαζί μας ἀγάπησες καὶ μαζί μας ἔπλεξες τὸ-νειρό σου τὸ μεγάλο, καὶ τώρα μᾶς ἀφίνεις ἄκαρδα !..

— Αὐτὸς εἶταν ὁ πῖθ τρανός σου πόνος, ποὺ ἐφαρμάκωσε τὶς στερ-νές σου τὶς στιγμές. Ὅτι θὰ φῖσεις τὰ βιβλία σου, τοὺς ἀγαπημένους σου συντρόφους, ποὺ ἀγάπησες κι ἀπὸ τοὺς γονιούς σου πῖθ πολὺ, ποὺ τοὺς πόνεσες κι ἀπὸ τὴ ζωὴ σου περισσότερο !..

— Ὅτι θὰ μᾶς ἀφῖσεις !.. Μεγάλος ὁ πόνος σου ! Ὅταν ἔρρι-χνες ἐπάνω μας τὴν τελευταία σου, τὴ θολωμένη πιά, ματιά, ἕναν καημὸ εἶχες. Ὅτι θὰ πέσουμε σὲ ξένα χέρια, ὅτι θὰ πλανηθοῦν ἐπάνω μας μάτια ἀδιάφορα, ὅτι κανένας δὲ θὰ νιώσει τὸ μυστικὸ ποὺ θὰ κρύβουμε στὶς ψυχρὲς γι' αὐτὸν σελίδες μας !

— Σὲ μᾶς, τοὺς δυστυχεῖς κ' ἐγκαταλελειμένους συντρόφους σου, τὴν τελευταία σκέψη σου, καὶ τὸ τελευταῖο δάκρυ σου ἐχάρισες !..

Καὶ τὸ μοιρολόγι ἔπαψε καὶ ὁ πόνος τῶν βιβλίων ἔπνιξε κάθε ἄλλον πόνον, καὶ τὴν ἡσυχίαν μέσα στὸ ἔρημο γραφεῖο, μόνον ὁ βουβός λυγ-μὸς τῶν ἀψύχων ἐτάρασσε...»

Δὲ θυμᾶμαι νὰ σχολήθηκα καμιὰ ἄλλη ἐφημερίδα Ἀθηναϊκὴ τότε μὲ τὸ θάνατό του, ποὺ ὁ Ἀθηναῖος ἀνταποκριτὴς μᾶς Βολιώτικης ἐφημερίδας τὸν τηλεγράφησε στὴν ἐφημερίδα του μὲ τὰ ἔξυπνα τρία λόγια του : «**Μαλλιαρὸς Καμπύσης ψόφησε**». Κ' ἢ «Ἐστία» ἴσως νὰ νὰγγελε κι αὐτὴ, ὅπως δύο τρεῖς ἄλλες Ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες, ξερὰ καὶ τυπικὰ τὸ θάνατό του, ἀν δὲν τύχαινε νὰ εἶμαι τότε ἀρχισυν-τάχτης τῆς «Ἐστίας».

— Ὁ Καμπύσης πέθανε ! τηλεφώνησα στὸ μακαρίτη Ἄδ. Κύρο, τὸ βράδι ποῦμαθα τὸ θάνατό του, ἀπὸ τὸ γραφεῖο μου στὸ Σύλλογο «Παρνασσό», ποὺ ἔπαιζε τὴν πρέφα του.

— Ζαίρω τί θὰ μοῦ ζητήσεις, μοῦ ἀποκριθῆκε, καὶ σοῦ τὲ παρα-χωρῶ πρὶν μοῦ τὸ ζητήσεις. Γράψε ἕνα ἄρθρο πρωτοσέλιδο γι' αὐτόν!

Ξαφνιαστήκανε οἱ φίλοι του σὰ διαβάσανε στὴν «Ἐστία» ἄρθρο γιὰ τὸ Καμπύση, καὶ τὸ ξαφνιασμὰ τους εἶταν πέρα πέρα δικαιολογη-μένο. Ὁ Καμπύσης εἶταν ὁ ἀποδιωγμένος τράγος τῆς Ἀθηναϊκῆς δη-μοσιογραφίας. Ἀπὸ ὅλους τοὺς δημοτικιστές, ποὺ τότε τοὺς εἶχανε βα-φτίσει «Μαλλιαροὺς» (ἀγῆρως ὅς μείνει ἡ μνήμη τοῦ μακαρίτη Κον-

τυλάκη πού δημιούργησε τὸ ἀνόητο αὐτὸ ἐπίθετο !), ὁ Καμπύσης βριζότανε καὶ σατυριζότανε περισσότερο· ὁ Κύρος θυμάμαι δὲν μπορούσε νὰ τονὲ χωνέψει κ' εὔρισκε πάντοτε τρόπο, μὲ ὅλη του τὴν ἀγάπη πού μετ' εἶχε, νὰ τὸν πεντάει στοὺς «Κόσμοις» τῆς «Ἐστίας» ἅμα τοῦ τύχαινε περίσταση, καὶ τὶς ἀποκριές, τὴν ἐποχὴ πού ὁ Καμπύσης βρισκότανε στὴ Γερμανία, σὲ μιὰ μασκαράτα τῶν Μαλλιαρῶν, ξεχώριζε, εἶχε μάλιστα τὴν πρώτη πρώτη θέση, κ' ἡ μασκαράτα του, πού τὴν παράστανε κάποιος ἀστειῶς τραβάντας τὰ μαλλιά του καὶ φωνάζοντας γερότατα : «Τὸ παιδί μας, Μάρθα, τὸ παιδί μας !... Πάει, σκότα σες τὸ παιδί μας, Μάρθα !» παρωδώντας ἔτσι, μὲ τὶς ἀγριοφωνάρες του, κάτι στίχου ; του, πού εἶχανε δημοσιευτεῖ στὴν «Τέχνη». Εἶδα κ' ἔπαθα τὸ βράδι ἐκείνης τῆς ἡμέρας νὰ ἡσυχάσω τὴν καημένη τὴ μάνα του, πού τότε πάρει κατάκαρδι αὐτό, καὶ μὲ ρωτοῦσε :

—Τὶ φονικὸ ἔκανε ὁ Γιάννης καὶ τοῦ τὸ φωνάζουνε στοὺς δρόμους ;

Ὁ θάνατός του λιγότερε κάπως τὸ κακό αὐτό. Δὲν τονὲ βρίζανε πιά, δὲν τονὲ σατύριζαν. Ἀρχίσανε μάλιστα καὶ νὰ τὸν προσέχουν, ἀφοῦ ἀρχίσανε καὶ νὰ τὸν διαβάζουνε· γιατί ἔπρεπε νὰ πεθάνει, βλέπετε, γιὰ ν' ἀποχτήσει κι αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ, νὰ διαβαστεῖ. Ζωντανός, εἶταν ἀδιάβαστος, λέγανε, καὶ μόνον τονὲ διάβαζαν κεῖνοι πού μπορούσαν καὶ νὰ τὸν ἐνώσουν, ὁ κύκλος τῆς «Τέχνης», καὶ μερικοὶ ἀκόμα νέοι, πού κάτω ἀπὸ τὴ σκληρὴ καὶ ἀλύγιστη, τὶς περισσότερες φορὲς, φράση του, εἶτανε σὲ θέση νὰ ξεχωρίζουν τὴ δυνατὴ του ψυχὴ καὶ τὴν πρωτότυπη καὶ ριζοσπαστικὴ σκέψη του.

Ὅσο διαβάζότανε ὁ Καμπύσης, τόσο κι ἀγαπιότανε. Κ' ἔτσι ὄταν, τρία περίπου χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του, ἀνεβαζότανε γιὰ πρώτη φορὰ ἔργο του πάνου στὴ σκηνή, ἀναγνωρίζανε ὅλοι κι ἀνομολογοῦσαν πὼς ὁ ποιητὴς πού πέθανε τόσο πρόωρα κάτι εἶχε μέσα του καὶ κάτι σημαντικὸ θὰ χάριζε στὸ νεοελληνικὸ θέατρο, ἂν ὁ θάνατος δὲν ἔκοβε τόσο σκληρὰ καὶ ἀπότομα τὸ δρόμο του, τὴ στιγμὴ ἴσια ἴσια ποῦδειγνε μὲ τὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάνας» καὶ μὲ τὴν «Ἀνατολή» του πὼς ἀρχίνησε νὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἐπίδραση καὶ τὴ μίμηση τοῦ Ἴψεν, καὶ νὰ βρίσκει τὸν ἑαυτὸ του.

Β'.

Οἱ «Κοῦρδοι», πού παιχτήκανε μερικὲς βραδιὲς στὴ «Νέα Σκηνή», γιατί ὁ μακαρίτης Χρηστομάνος βρῆκε πὼς μπορούσανε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο ἔργο του νὰ νταποκριθοῦνε στὶς ἀπαιτήσεις τῆς σκηναϊκῆς οἰκονομίας, βγήκανε μαζί μὲ τὴ «Μὶς Ἄννα Κούζλεῦ» στὰ

1897. Τὸ πρῶτο βιβλίον του, μὲ δυὸ δράματα, τὸ «Μυστικὸ τοῦ γάμου» καὶ τὴ «Φάρσα τῆς ζωῆς» βγήκε στὰ 1896. Τὸ βιβλίον του αὐτό, τὸ πρῶτον, ἔχει κ' ἓναν πρόλογο, δώδεκα σελίδες, γραμμένες ἀπὸ μιὰ ξεχωριστὴ κόρη, ποὺ πάντα μοῦ μιλοῦσε γι αὐτὴ μὲ ἄπειρο σεβασμὸ μὰ καὶ μὲ ἄπειρο πόνο, γιατί αὐτὴ τοῦ ὀδήγησε στὰ πρῶτα χρόνια τῆ σκέψης μὲ τὴ μόρφωσίν της καὶ αὐτὴ τοῦ ὀδήγησε καὶ τὴ ζωὴ τόσο πρόωρα στὸν τάφο. Τὴν εἶχε ἀγαπήσει πολὺ, παραπολύ. Καὶ κείνη, τὸ ἴδιο. Βλεπόντανε ταχτικά σπίτι της τὰ βράδια καὶ περνοῦσαν τὶς ὥρες τους πάνω στὸ βιβλίον. Ἡ κόρη ἤξαιρε Γερμανικά καὶ τοῦ μετάρραζε κομμάτια ἀπὸ βιβλία διαλεχτὰ καὶ τοῦ τὰ διάβαζε. Καὶ κείνος δὲ χόρταινε νὰ τὴν ἀκούει, καὶ σχετιζότανε σιγὰ σιγὰ μὲ τὴ γερμανικὴ τέχνη, ποὺ ἀργότερα τοῦγινε ψυχὴ καὶ σάρκα του. Εἶχανε συμφωνήσει νὰ μὴν παντρευτοῦνε, νὰ μείνουν ἔτσι λεύτεροι σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ καὶ νὰγαπιοῦνται, μὰ κείνη, ὅταν ὁ Καμπύσης ἔλειπε στὴ Γερμανία, πιέστηκε ἀπὸ τοὺς δικούς της καὶ παντρεύτηκε. Αὐτὸ τονὲ χτύπησε βαθιά, κατάψυχα, καὶ ἀπὸ τὸ χτύπημα αὐτὸ βγήκε «**Τὸ βιβλίον τῶν συντριμμῶν**», ποὺ τὸγρῆψε στὴ Γερμανία καὶ ποὺ τὸ τύπωσε δώ, στὰ 1900, δυὸ περίπου χρόνια πρὶν πεθάνει ἀπὸ φυματίωση, ποὺ τὸ σπέρμα της τόφερε γυρίζοντας ἀπὸ τὴ Γερμανία, μαζί μὲ τὸ βουβὸ μὰ σπαρχατικὸ πόνο του.

Ὅσο καὶ ἂν εἶταν— ὅπως παρατηρεῖ πολὺ ὀρθῶς ὁ Κ. Χατζόπουλος στὴ μελέτη του «Γιάννης Α. Καμπύσης» («Διόνυσος» τόμος Β'. σελ. 65—73)— «ἓνα πνεῦμα παρρησιαστικὸ μᾶλλον ἢ μουσικόν, θετικὸ περισσότερο παρὰ δημιουργικόν» καὶ ὅσο καὶ ἂν στὸ μεταχείρισμα τῆς ποιητικῆς γλώσσας ποτὲ δὲν ἠμπούρεσε νὰποξενωθεῖ ἀπὸ ἓναν ὠμὸ νατουραλισμὸ στὴν ἔκφραση, καὶ ὅσο καὶ ἂν ἀκόμη, κατὰ τὸν ἴδιον κριτικόν, «τοῦ λείπει ἡ μουσικὴ ἁρμονία», πάντα μοῦδωσε τὸ «**Βιβλίον τῶν Συντριμμῶν**» μὴ βαθεῖ συγκίνηση καὶ ὅταν, ἀνέκδοτον, μοῦ τὸ πρωτοπαγγεῖλε σ' ἓναν περίπατό μας στὸ Γαλάτσι, κάπιο ἡλιόλουστο χειμωνιάτικο δειλινόν, καὶ ὅταν τὸ πρωτοδιάβασα καὶ σήμερον ἀκόμη ποὺ τὸ διαβάζω, δὲν ξαίρω καὶ γὼ γιὰ ἑκατοστὴ ἢ γιὰ ἴσως χιλιοστὴ φορὰ, καὶ τοῦτο γιατί οἱ στίχοι του μ' ὅλη τὴ σκληράδα τους καὶ μ' ὅλη τὴν ἀσυγιοιά τους, μιλοῦν ὁλοῦσα στὴν ψυχὴ, ἀφοῦ ὁλοῦσα ἀπὸ ψυχὴ πονεύουσι εἶναι βγαλμένοι.

Ἔνα τραγούδι ἀπὸ τὸ «**Βιβλίον τῶν Συντριμμῶν**» τὸ πέμπτον, ποὺ ἀρχινάει μὲ τοὺς στίχους :

Διάβα σιγὰ, τὸν ἔπνο μου λυπήσου,
τραγῶδον μοι καὶ ἄ λάρπει μεσημέρι

κάτ' ἀπ' τὸν ἴσκιό τοῦ κυπαρισσιοῦ
θλιμένο ναναρίζει με τὸ ἀγέρι...

τὸ τραγούδι τοῦ αὐτοῦ ποῦ σύστησα καὶ γράφτηκε πάνω στὸ μάρμαρό τοῦ τάφου τοῦ, ὅσες φορές κι ἂν τ' ἀναθυμηθῶ, μοῦ σκίξει τὴν καρδιά μου καὶ μὴ καὶ μοῦρθει ὁ πρῶτος στίχος τοῦ στὴ θύμησή, εἶναι τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο νὰ μὴν τὸ σιγοσιπῶ ἀλάκρο καὶ νὰ μὴ νοτίσουνε τὰ μάτια μου σὰ φτάσουν στὴ στερνὴ τοῦ στροφῆ, ποῦ ἴσια ἴσια ὁ δεῦτερος στίχος τῆς εἶναι τρομαχτικὰ κακόγχοι καὶ οἱ δυὸ τελευταῖοι στίχοι τῆς μοῦ εἶναι τέλεια ἀκατανόητοι :

Διάβα σιγά· πέρα κι' ὄλουθε οἱ κάμποι,
τῶν μυρουδιῶν τῶν χρωμάτων τὴν ἄχνη
μὴ νοιώσουν καὶ μὴ σταματήσουν νᾶμπη
στὸν ὕπνο ποῦ τὰ ξένα μάγια ἀδράχνει...

Εἰ ὅμως μὲ συγκινεῖ τὸ τραγούδι αὐτὸ, μὲ συγκινεῖ πολὺ, ἴσως γιατί— ἄλλη ἐξήγησι δὲν μπορῶ νὰ δώσω—ἀνάβλυσε, ξεπήδησε, ἔτσι φέμπελο κι ἀτίθασο ἀπὸ ψυχὴ φουρτουνιασμένη.

Ἡ κόρη ποῦγραψε τὸν πρόλογο στὸ πρῶτο βιβλίό τοῦ καὶ ποῦ μὲ τόση ἀγάπη καὶ μὲ τόσο σέβας ὁ Καμπύσης δέχεται τὶς κριτικὲς τῆς παρατήρησες καὶ ἐπιφύλαξες, ξαναφαίνεται ὡς *Μάρθα* στὴ «Μὶς Ἄννα Κούτλεῦ», κ' ἴσως νᾶναι ἡ ἴδια ποῦ ὡς *Ἐρωφίλη* στὸ «Δαχτυλίδι τῆς Μάννας» ὁμορφαίνει τὶς στερνὲς μέρες τοῦ ἄμοιρου τοῦ *Γιαννάκη*, καὶ μάλιστα στὸνειρό τοῦ, σὰν τοῦ παρουσιάζεται τὴν κρίσιμη στιγμή, πάνω στὰ «ψηλὰ βουνὰ τὰ κάτασπρα ἀπὸ τοὺς πάγους κι ἀπὸ τὰ χιόνια» ποῦ πέφτει σκοτωμένος ἀπὸ τὴν κούραση καὶ ξεπαγιασμένος καὶ «τονὲ ραντίζει μὲ ροδόσταμα καὶ τότε χουσαίνει νὰ ζεσταθεῖ», καὶ κείνος «κλείνοντας τὰ μάτια τοῦ ἀπὸ τὸ θάμπωμα τοῦ Ἥλιου ποῦ τότε ἀνεβαίνει, καὶ γέροντας τὸ κεφάλι τοῦ στὴν ποδιά τῆς», σιγολέει τὸ τραγούδι, τὸ θεῖο ἀληθινὰ τραγούδι :

Κλείουνε τὰ μάτια μου κι ἀκούω τὴ μυρωδιά
λοῦσε με, μάγεψε με, κοίμησέ με,
κοίμησέ με στὴ χλιομύριστή σου τὴν ποδιά
καὶ πὲς ἐκεῖνο ποῦ δὲ λέμε

καρτερώντας, στ' ὄνειρό τοῦ, νᾶρθεῖ «τοῦ χάρου ἢ σάλπιγγα νὰ τὸν
ρυπνήσει» !

Τὰ λόγια πού λέει ἡ Ζουχαρούλα, ἡ Μάννα τοῦ Γιαννάκη, στήν Ἐρωφίλη :

— *Σ' ἀγάπαγε Ρωφίλη μου ὁ Γιαννάκης μου, πολὺ ο' ἀγάπαγε!* πόσες φορές δὲ μοῦ τὰ εἶπε ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του ἡ Μάννα του γιὰ τὴ Μάρθα :

— *Τὴν ἀγάπαγε τὴ Μάρθα, πολὺ τὴν ἀγάπαγε ὁ Γιαννάκης μου !*

Κι ἀκόμα μήπως μέσα σ' ὄλο τὸνειρο τοῦ Γιαννάκη, στὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάννας», δὲν περνάει, πότε θαμπὸ καὶ πότε ὀλοφάνερο, ὄλο τὸ δράμα τῆς ζωῆς του ;

«*Ὁ πόθος ποῦχα μοῦ τὴν πῆρε τὴ ζωὴ μου...*»

λέει στὴ στερνὴ στιγμή τοῦ ὄνειρου του μὰ καὶ τῆς ζωῆς του, ὁ Γιαννάκης καὶ στὶς στερνές του τὶς στιγμὲς ἀπὸ τὴν Ἀγάπη (Ἐρωφίλη) ζητάει «τὴ ζεστασιά ;

καὶ κείνη, γιὰ στερνὴ φορα, στὸ ξεψύχισμά του, πού'ναι τὸ ζῦγνημά του ἀπὸ τὸνειρο, τοῦ δείχνει τὸν ἥλιο :

— *«Γιαννάκη, κοίτεξε τὸν ἥλιο ! Δὲς πὼς λάμπει.»*

Γ'.

Στὸ δεῦτερο βιβλίον του, χαρισμένο «Τοῦ Ψυχάρη» («Ἡ Μὴς Ἄννα Κούξλεῦ, Οἱ «Κοῦροδοι»,—Ἀθήνα, 1897) σὰ νὰ ζητάει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν τυραννικὴ ἐπίδραση τοῦ Ἰψεν, πού θαμποφαίνεται στὰ πρῶτα του δράματα, καὶ νὰ δουλέψει μοτίβα καθαρῶς ἑλληνικά, θεμελιώνοντας τὸ δραματικὸ του ἔργο πρὸς θέματα τῆς γύρω του ζωῆς. Ἡ «Μὴς Ἄννα Κούξλεῦ», καθὼς παρατηρεῖ ἔ κριτικός, «διαπνέεται ἀπὸ τὸν ἀέρα τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων», ἀπὸ τὸ μεθήσει ποῦφερε ἡ νίκη μας στὸ «Μαραθῶνιο δρόμο», πού χαρακτηρίστηκε ἐπιπόλαια ὡς νίκη Ἑθνητῆ, καὶ στοὺς «Λεκατηνοὺς», πού βρεθῆκανε κομμάτια τους μοναχὰ ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του καὶ δημοσιεύτηκανε στὸ «Νουμᾶ» τοῦ 1904, θὰ ξετυλιγόντανε τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς νίκης μὲ τὸν πόλεμο τοῦ 97. Ἄμα δημοσιεύτηκαν τὰ κομμάτια αὐτὰ τῶν «Λεκατηνῶν» στὸ «Νουμᾶ»,*) ὁ Ἀργύρης Ἑφταλιώτης μούστειλε ἀπὸ

*) Στὰ κομμάτια τῶν «Λεκατηνῶν» πού ἀρχίνησαν νὰ τυπώνονται στὸν 177 ἀριθ. τοῦ «Νουμᾶ» (18 Ὀκτώβρ. 1914) ὑπάρχει καὶ ἡ ἀκόλουθη σημείωση μου :—Τὰ κομμάτια αὐτὰ τ' ἀρχίνησε ὁ Καμπύσης, ὕστερ' ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 97, σὰ γύρισε ἀπὸ τὴ Γερμανία, γιὰ συνέλεια τῆς «Μὴς Ἄννα Κούξλεῦ». Στὴν Κούξλεῦ λοιπὸν θὰ ζητήσετε τὰ πρόσωπα πού ἀναφέρει σ' αὐτὸ τὸ δράμα. Μέσα σὰ χειρόγραφα του, πού μὰς παραχώρησε ἡ Μάννα του, βρέθηκε τελιω-

τὸ Hull τῆς Ἀγγλίας τὸ ἀκόλουθο δελτάριο : «Περίφημη ἢ Α'. πράξις τοῦ Καμπύση κι ἂν γνωρίζεις τὴ Μάννα του νὰ τῆς φιλήσεις τὸ χέρι ἀπὸ μέρος μου, πού ἔδωσε στὴν Πατρίδα τέτιο γιὸ κι ἄς εἶταν καὶ γιὰ μιὰ καλοκαιρινὴ μέρα ὁ καημένος». Τὸ βράδι πού πῆρα τὸ δελτάριο ἔτρωγε ἡ Μάννα τοῦ Καμπύση σπῆτι μου κ' ἔτσι ἡ παραγγελιὰ τοῦ Ἐφταλιώτη δὲ χάσομέρησε οὔτε στιγμὴ νὰ ἐκτελεστεῖ.

Ἄν μὲ τὴν «Κούξλεῦ» καὶ τοὺς «Λεκαμηνοὺς» ζήτησε νὰ φέροι στὸν περιγύρο τῆς τέχνης τὴν Ἐθνικὴ ζωὴ, μὲ τοὺς «Κούρδους» ἄγγιζε τὴν Ἀστικὴ ὑπόσταση τῆς Κοινωνίας, ἀφίνοντας κάποτε μὲ λόγια πικρὰ καὶ κάποτε μὲ ὑπονοούμενα νὰ δειχτεῖ ὁ ἀποικιοπρασμός του πρὸς τὸ φυσικο καὶ ἀνῆθικο, σὲ πολλὰ, κατασκευάσμα, πού λέγεται ἀστικὴ κοινωνία καὶ ἡ λαχάρα του γιὰ ἓνα καινούριο κοινωνικὸ καθεστῶς πού νὰ στηρίζεται πάνω στὴν ἀγάπη, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ἀλληλεγγύη.

Χαρακτηρισμοὺς μόνο σύντομοι γιὰ τὰ ἔργα του δίνω καὶ ὄχι κριτικὴ τους ἀνάλυση, καὶ γιὰ τοῦτο εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τὰ περνῶ στ' ἔρραχτά, νὰ τὰ ξετάζω στὴν ἐπιφάνεια, νὰ ποῦμε, καὶ νὰ μὴ βαθαίνω στὴν οὐσία τους. Γιὰ τοῦτο περνῶ στὸ τρίτο του βιβλίον, τὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάννας», πού τὸ τύπωσε στὰ 1898 καὶ πού τ' ἄφησε γι' ἀποκαιρεισμό φεύγοντας, ὕστερ' ἀπὸ τὸ τύπωμά του, γιὰ τὴ Γερμανία. Τὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάννας» χαρακτηρίστηκε τότε γιὰ τὸ τελειότερο δραματικὸ του ἔργο, καθαρὰ Ρωμαϊκὸ πιά ἔργο αὐτό, ἂν κι ὁ Κ. Χαϊζόπουλος τοῦ τῶβρισκε ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὴ «Βουλιαγμένη καμπάνα» κι ἀτ' τὴν «Ἀνάσταση τῆς Χανέλας» τοῦ Χάουπμαν. Τὴ «Δεσποινίδα Τζούλια» τοῦ Στρίτιπεργ τὴν εἶχε μεταφράσει ἀπὸ τὰ Γερμανικὰ πρὶ φύγει γιὰ τὴ Γερμανία, ἀπ' ὅπου ἔστειλε στὴν «Τέχνη» τὰ «Γερμανικὰ γράμματα» γεμάτα ἐνθουσιασμό ἀκράτητο γιὰ τὴ Γερμανικὴ ζωὴ καὶ Τέχνη.

Γυρίζοντας ἀπὸ τὴ Γερμανία τύπωσε τ' ὄνειρόδραμα «Στὰ σύμφα» (1899) πού πρωτοτυπώθηκε στὴν «Τέχνη», τὸ «Βιβλίον τῶν Συντριμμιωῶν» (1900), τοὺς «Διόνυσου διθύραμβοι» τοῦ Νίτσε (1900), πού μᾶς τοὺς πρωτοδιάβασε ἓνα βράδι στὶς φιλολογικὰς συγκέντρωσεσ πού κάναμε τὰ Σαβιτόβραδα στὸ σπῆτι τοῦ Παλαμά καὶ πού τοὺς τύπωσε ἐγὼ μὲ ἔξοδά μου, μαζί μὲ τὴν «Ἀνατολὴ» (1901), τὸ μονόπρακτο συμβολικὸ δράμα του.

μὲν ἢ Α'. πράξις, μιὰ σκηνὴ ἀπὸ τὴ Β'. κι ἀλάκρη ἢ Δ'. πούναι καὶ ἡ τελευταία. Ὅλ' αὐτὰ δὲ τὰ δημοσιέψουμε, γιατί καὶ τὸ κομμάτι τῆς Β'. πράξις εἶναι χαρακτηριστικὸ, ἀφοῦ ζωγραφίζει μὲ χτυπητὰ χροῖματα μιὰ πολεμικὴ διαδήλωση τῆς πλατείας τοῦ Συντάγματος. Στὸ τέλος τῆς Δ'. πράξις ὑπάρχει ἡ μερομηνία «5 Αὐγούστου 1900».

Στὸ μεταξὺ δημοσίεψε στὸ «Περιοδικόν μας» διάφορα τεχνοκριτικά ἄρθρα γιὰ τὴ σύγχρονη Γερμανικὴ ζωγραφικὴ καὶ λογοτεχνία καὶ μιὰ διαμαρτυρία τοῦ ἀδικιώτατη καὶ ἀστήρικτη, κατὰ τὴ γνώμη μου, γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη καὶ γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ στὴ Νεοελληνικὴ ζωὴ καὶ Τέχνη μὲ τὸν τίτλο «'Ο Ψυχαρισμὸς καὶ ἡ Ζωή».

Στὰ 1901 ἔβγαλε μὲ τὸν κ. Δ. Χατζόπουλο τὸ «Διόνυσος» καὶ δημοσίεψε στὶς σελίδες του, ἔξὸν ἀπὸ μερικὰ πολιτικὰ καὶ φιλολογικὰ ἄρθρα καὶ σημειώματα, καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο δράμα τοῦ «'Αρχηγίανος». Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ «'Αρχηγίανου» δημοσιεύτηκε στὸ «Νουμά» (Αὐγούστος ἕως Ὀκτώβρης 1911) ἀπὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ ποῦ μοῦ τὸ χάρισε ἡ μάννα του μαζί μὲ μερικὰ ἄλλα. Τὸ δράμα ἀρχινησμένο, κατὰ τὴ σημείωση ποῦ βρισκόταν στὸ χειρόγραφο, στὸ «Μόναχο 1)13. 12. 98» ἀπὸμεινε ἀτέλειωτο.

Τὸ κομμάτι ποῦ δημοσιεύτηκε στὸ «Διόνυσος» τὴν ἔξαυγουλάει ἐὰ γύρισε ἀπὸ τὴ Γερμανία καί, φαίνεται, εἶχε σκοπὸ νὰ τᾶλλάξει τὸ δράμα ὀλωσδιόλου καὶ στὴ μορφὴ καὶ στὴν οὐσία.

Δ'.

Αὐτὸ εἶναι ἀλάκερο τὸ ἔργο τοῦ Καμπύση. Τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ἔργου του μᾶς τονε δίνει ὁ ἴδιος στὸ σύντομο πρόλογο τῆς «Μις "Αννα Κούξλεϋ».

«Ποιὸ εἶνε τὸ ἔργο μου, γράφει, δὲν τὸ ξέρω. "Αν τὸ ἄρχισα ἀκόμα, οὔτε. "Αν ἄμα τᾶβρω, θὰ μοῦ στενέψει τὸ δρόμο, οὔτε. Οὔτε, καὶ ἂν τᾶβρω, ξέρω». Κανένας ἄλλος, ὅσο καὶ ἂν βασανίζοτανε δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ κρίνει τὸ ἔργο του τόσο δίκαια καὶ τόσο σωστά, ὅπως τᾶκρινε ὁ ἴδιος στὸν πρόλόγόν του, στὴν αὐτοκριτικὴ του, νὰ ποῦμε, αὐτῆ. 'Ο Καμπύσης πέθανε ψάχνοντας νὰ βρεῖ τὸ δρόμο του. Εἴταν πνέμα ἀνήσυχο, ἐρευνητικὸ, ἀπαιτητικώτατο καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, μὰ περισσότερο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. "Ολα, ὅσα πρόφτασε στὴ σύντομὴ ζωὴ του, τᾶγγιξε μὰ πουθενὰ δὲ σταμάτησε, γιὰτὶ τίποτα δὲν τὸν ἱκανοποιῶσε. "Ἐψαχνε.

Αὐτὸς εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἐργασίας του. Γκρεμίζοντας ἔψαχνε, μὲ ἔψαχνε καὶ δημιουργώντας. Στεκότανε κάπου, μὰ ὄχι γιὰ νὰ μείνει. Γιὰ νὰ ἰδεῖ μοναχά, γιὰ νὰ δοκιμάσει τὸ ταλέντο του καὶ γιὰ νὰ ξεκινήσει ἀμέσως. Τὸ σταμάτημά του ἀφρηγία καὶ ὄχι τέρμα. Εἶναι ἀδύνατο ὁ προσεχτικὸς μελετητῆς τοῦ ἔργου του νὰ φτάσει σὲ ἄλλο σωματέρημα, ἀντίθετο ἀπὸ τοῦτο.

'Ο Καμπύσης, στὴ νεοελληνικὴ τέχνη ἄνοιξε δρόμους σωστότερα

ἔδειξε δρόμους. Κ' ἔτσι στέκει ἕνας λαμπρὸς συνειδητὸς ὀδηγητὴς γιὰ τοὺς νέους πού θὰ μελετήσουνε μὲ ἀγάπη καὶ προσοχὴ τὸ ἔργο του.

Ἔϊτανε φυσιογνωμία στὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, φυσιογνωμία πρωτότυπη καὶ δυνατὴ, ὅσο εἶτανε πρωτότυπη καὶ δυνατὴ φυσιογνωμία καὶ στὴ ζωὴ. Ἄν καὶ πέθανε νέος, νεώτατος (γεννήθηκε στὴν Κορώνη στὶς 5 Ἰουνίου 1872 καὶ πέθανε στὶς 23 Νοεμβρίου 1901), εἶχε ἐπιβληθεῖ καὶ ὡς λογοτέχνης σὲ κείνους πού νιώθανε ὀπωσδήποτε ἀπὸ τέχνη κ' εἶχε ἀποκτήσει τὴν ἀγάπη καὶ τὸ σεβασμὸ ὄλων ἐκείνων πού εἶχαν εὐτυχίσει νὰ τὸν πλησιάσουν καὶ νὰ τονε γνωρίσουν ἔτσι ἀπὸ σιμώτερα. Ἡ εὐκρίνειά του ἔφτανε τὴν ὠμότητα καὶ ἡ δικαιοσύνη του δὲ δεχότανε κανένα συμβιβασμὸ. Ἔϊτανε ἀπὸ τοὺς χαρακτήρες τοὺς σπάνιους, τοὺς σπανιώτατους μάλιστα σὲ μιὰν ἀρριβίστικη κοινωρία, ἀπὸ τοὺς χαρακτήρες πού ἔχουν τὴ φεγγοβολιὰ μὰ καὶ τὴ σκληράδα τοῦ διαμαντιοῦ.

Ἔνα καλοκαίρι, ἀλάκερο καὶ τὸν προτελευταῖο χειμῶνα τῆς ζωῆς του, μαζί τὰ περάσαμε. Εἴμαστε γειτόνοι, στὸ 4 ἐγὼ καὶ στὸ 15 αὐτὸς σπῖτι τοῦ ἴδιου δρόμου. Ἐκεῖ ψηλά στὰ Ἐξάρχεια, τὶς καλοκαιριότητες νύχτες κάτω ἀπὸ τὶς λεύκες τῆς μικρῆς πλατείας καὶ τὸ χειμῶνα ἢ σπῖτι του ἢ σπῖτι μου, μιλοῦσαμε γιὰ χίλια δυὸ πράματα, ἀγγίζαμε στίς κουβέντες μας ὅλα τὰ ζητήματα, φιλολογικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ τὶς περισσότερες φορές, καὶ σὲ πολλὰ τὸν ἀναγνώριζα δάσκαλό μου. Ἡ στοχαστικὴ, καὶ πλούσια σὲ γνώσεις καὶ βαθιὰ σὲ σκέψη, κουβέντα του, μοῦ εἶτανε μάθημα Ἀκαδημαϊκό. Τὸ στερνὸ γυνώπωρο τῆς ζωῆς του τὸν ἔβλεπα σπανιώτερα. Δὲ μοῦ βαστοῦσε ἡ καρδιά μου νὰ πηγαίνω ταχτικά σπῖτι του καὶ νὰν τονε βλέπω νὰ σιγουλιώνει πλάι στοὺς γέροντες γονιούς του, πού βουβοί, μαρμαρωμένοι παραστεκόντανε στὸ μοιραῖο τέλος, πού ὀλοένα κ' ἔρχότανε. Ὅσες φορές πῆγα σπῖτι του ποτὲ δὲν τὸν εἶδα ἀπελπισμένο.

Εἶχε τέτια πεποίθησι στὴ δύναμη τῆς Ζωῆς καὶ τὴν ἀγαποῦσε τόσο, πού τὴν ἀρρώστια του τὴ θαρροῖσε περαστικὴ καὶ ἀκίντη. Μόνο κάπου κάπου, ἔτσι ξαφνικὰ καὶ ἀναπάντεχα, χωρὶς νὰν τὸ φέρνει ἢ κουβέντα, ἔλεγε μὲ ἀπαγγελία φυσικώτατη, σὰν τάχα τυχαῖα ν' ἀναθυμότανε τὸ σπαραχτικὸ παράπονο τοῦ Γιαννάκη, ἀπὸ τὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάνας» :

Ἄχ! τὴν ἀπάτητη κορφὴ δὲ θὸν τὴ φτάσω !..

Ἄλλομονο ! τὴν ἀπάτητη κορφὴ τῆς Τέχνης, πού τὴν δραματιζότανε ὀλοένα, δὲν τὸν ἄφισε ἢ ἄγρια μοῖρα του νὰν τὴ φτάσει.

Α. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ